

Monikielisyys liikkeessä: monikielisen perheen kielelliset resurssit

Sari Pietikäinen, Hannele Dufva & Katja Mäntylä

Jyväskylän yliopisto

This article discusses multilingualism in a family. We introduce a case study of the use and role of different languages in a family of five. The data were gathered with the help of a visual clock activity previously used in literacy studies, and through interviews. Theoretically, we draw on those dialogical and sociolinguistic notions that regard language as a dynamic phenomenon which is heteroglossic in nature, thus stressing the fundamental multilingualism present in language use. The results of this case study show that there is, indeed, a lot of situated variation in the use of different languages and, further, different values and functions given to different languages that also vary according to the situation. Finally, we argue that the use of multimodal data – visual in addition to the verbal – adds a dimension to the analysis and also enables the more equal involvement of the participants in the study.

Keywords: multilingualism, heteroglossia, family, repertoire, visual ethnography

1 Johdanto

Monikielisyyttä on perinteisesti tarkasteltu kahdesta erilliseksi tulkitusta – joko yksilöllisestä tai yhteisöllisestä – näkökulmasta. Yksilön näkökulmasta on tutkittu muun muassa lapsen kasvamista kaksikieliseksi ja kaksikielisyyden vaikutusta lasten kielellisiin taitoihin. Yhteisöllisessä tarkastelussa on keskitytty esimerkiksi

enemmistö- ja vähemmistökielien suhteisiin. Tässä artikkelissa¹ tarkastelun kohteena on perhe. Lähestymme monikielisyyttä tilanteisena resurssina, joka muovautuu erilaisissa prosesseissa. Jokaisella kielellisellä resurssilla on historiansa, johon sisältyy aikaisempia käyttökonteksteja ja kytköksiä sosiaaliseen toimintaan; kaikki tämä on mukana silloin, kun kielenkäyttäjät toimii tietyssä vuorovaiikutustilanteessa tietyllä tapaa (ks. myös Dufva & Pietikäinen 2009; Pietikäinen & Mäntynen 2009; Pietikäinen 2010a). Näkemyksemme pohjautuu viimeaikaiseen sociolinguvistiseen monikielisyystutkimukseen (Heller 2006; Blommaert 2007; Pietikäinen 2010b), mutta myös bahtinilaiseen, dialogiseen kielikäsitteeseen (ks. Bahtin 1981, 1986; Dufva 2004), jotka korostavat kielen heteroglossista luonnetta ja hylkäävät essentialistisen käsityksen kielestä autonomisena ja toisista kielistä erillisenä leksiko-grammaattisena järjestelmänä (ks. Pietikäinen 2010a; Dufva, Suni, Aro & Salo, tulossa). Omassa käsityksessämme kieli näyttäytyy monien eri kielten, murteiden, puhetapojen ja multimodaalisten käytänteiden tilanteisesti vaihtelevana kirjona. Tämä näkökulma assosioituu luontevasti ”monikieliseksi” ja monikielisyuden ensisijaisuutta korostavaksi (ks. myös Dufva 2010), mutta samalla painottaa kielellisten resurssien tilanteisuutta ja muuntuvaisuutta. Samalla näkökulma tuo esiin sen, että kielenkäyttö – eli tilanteisesti tarjoutuvien resurssien hyödyntäminen – ei ole arvovapaata. Eri kielellisille resursseille rakentuu arjessa erilaisia funktioita ja arvoja (Pietikäinen 2010a).

Tässä artikkelissa tarkastelemme monikielisyyttä tapaustutkimuksena yhden keskisuomalaisen perheen kautta. Monikielinen perhe on erilaisten systeemisten suhteiden kohtauspaikka. Mukana ovat niin perheen sisäiset vuorovaikutussuhteet kuin perheenjäsenten toiminta eri ympäristöissään (esim. päiväkodissa, koulussa ja työelämässä), joiden kielellisiä resursseja he käyttävät välittämään eri merkityksiä ja ideologioita (monikielisten perheiden tutkimuksesta, ks. esim. Sandel, Chao & Liang 2006; Morris & Jones 2008; Pahl 2008). Emme puhu tässä artikkelissa perheenjäsenten ”kielitaidosta”, vaan sen sijaan tarkastelemme heidän *kielellisiä repertoarejaan*. Käsite viittaa siihen kielten ja kielenkäyttötapojen kirjoon, joka kullakin on hallussaan sosiaaliseen kanssakäymiseen. Kyseessä on siis kielellisten resurssien – kielten, tyylien, diskurssien, genrejen, ilmaisujen – toimivuus eri tilanteissa (Blommaert 2005; Pietikäinen 2010b).

Tässä raporttoimamme tapaustutkimus on osa vuonna 2007 toteutettua, etnografisiin ja visuaalisiin menetelmiin painottunutta pilottihanketta, johon osallistui kaikkiaan viisi monikielistä perhettä Jyväskseudulta. Kaikissa perheissä oli kaksi pääkieltä, joista toinen oli suomi. Muut kielet olivat englanti, espanja, ruotsi, saksa ja venäjä (tuloksista, ks. Sirkeinen 2008; Dufva & Pietikäinen 2009; Mäntylä, Pietikäinen & Dufva 2009). Aineistomme on multimodaalista: se koostuu

perheen haastattelusta, johon perheenjäsenet saivat valmistautua visuaalisesti toteutetun kellotaulutehtävän avulla (kellotaulutehtävän käyttömahdollisuuksista, ks. myös Satchwell 2005). Tämän osin verbaalisen, osin visuaalisen aineiston avulla tarkastelemme, millaisiin toimintoihin perheenjäsenet kieliä käyttävät ja millaisia perusteita he mainitsevat kussakin tilanteessa käytettävän kielen valinnalle. Artikkelimme painopisteenä on kuitenkin esitellä uusia teoreettisia näkökulmia monikielisyys- ja joitakin metodisia ratkaisuja sen analysoimiseen.

2 Heteroglossiset kieliresurssit

Bahtinilaiseen ajatteluun perustuva kielikäsitys painottaa kielen **heteroglossista** luonnetta: kieli ei ole abstrakti suljettu kielijärjestelmä, vaan luontaisesti dynaaminen resurssi, joka vaihtelee tilanteittain, muuttuu ja kehittyy (Bahtin 1981, 1986; Dufva 2004). Dialoginen kielikäsitys on siis luonnostaan ”monikielinen” (ks. myös Heller 2006; Pietikäinen 2010a): yhteisöissä on läsnä eri **kieliä** (*razno-jazychie*) ja eri **tapoja puhua** (*raznorechie*) (ks. myös Lähteenmäki 2009). Kieli itsessään on siis tavallaan jo monesta kielimuodosta koostuva joukko, joka tarjoaa moninaisia resursseja sosiaaliseen kanssakäymiseen – eri kieliä sanan perinteisessä mielessä, mutta myös tyylejä, genrejä, ja murteita (Dufva & Pietikäinen 2009). Tästä seuraa se, että myös henkilökohtaiset kielirepertoarit ovat monimuotoisia: ne sekä vaihtelevat tilanteittain että kehittyvät ja muuttuvat ajan myötä (Busch 2006; Pietikäinen 2010b; Dufva ym., tulossa). Tämä kielikäsitys asettuu perinteistä, essentialistista ja yksikielisyysnäkökulmaan sitoutuvaa kielikäsitystä vastaan. Perinteiset käsitykset kielestä – kansalliskielen ideologiaan perustuvina – ovat korostaneet eri kielten autonomista olemassaoloa ja erillisyyttä toisista kielistä (ks. myös Dufva 2002). Monikielisyysnäkökulma puolestaan korostaa kielten, murteiden ja puhetapojen jatkuvaa vuorovaikutusta – ja samalla monimuotoisuutta ja hybridisyyttä, jota sen tuloksena syntyy.

Monikielisyysnäkökulma tuo myös esiin kielellisten resurssien muuttuvat arvostukset. Toiset kielet ja kielirepertoarit ovat halutumpia ja arvostetumpia kuin toiset. Tämä näkyy esimerkiksi eri vieraiden kielten suosiossa kautta aikojen. 1950-luvulle saakka saksan kielen asema Suomessa oli vahva ja sitä opiskeltiin ahkerasti, kunnes Englanti syrjäytti sen. Ranska taas koki lyhyen suosion nousun Suomen EU-jäsenyyden myötä; nyt suomalaiset ovat alkaneet arvostaa espanjaa suurena globaalina kielenä, jonka suosiota kasvattaa myös espanjankielinen populaarikulttuuri.

Kielten liikkuvuus järjestee niiden paikkoja kielenkäyttäjän repertoaarissa ja luo uudenlaisia kieliympäristöjä ja kielten käyttötapoja. Tätä liikehdintää kieli-antropologi ja sociolinguisti Jan Blommaert (2007) luonnehtii *asteikon* (*scales*) käsitteen avulla: asteikko on vertikaalinen metafora, joka kuvaa kielten muuttuvia arvoja ja niiden liikehdintää hierarkkisessa järjestyksessä ylös- tai alaspäin. Tämä kuvaus alleviivaa kielten arvojen ja toiminnallisuuden määräytymistä sosiaalisin perustein. Kieli voi olla toimiva ja arvostettu resurssi tietyssä paikassa tai tietyssä aikana, mutta muuttua toisaalla tai toiseen aikaan ongelmalliseksi tai toimimattomaksi (ks. myös Pietikäinen 2010b). Esimerkiksi venäjän kieli on Suomen itärajan tuntumassa hyödyllinen arkipäivän resurssi, jonka arvoa muualla Suomessa ei välttämättä nähdä juuri samalla tapaa. Kielellisiin resursseihin kirjautuu siis myös kieli-ideologioita ja arvoja. Kielellisten resurssien valintaa ja käyttöä säätelevät yhtäältä kulloisenkin tilanteen tarjoumat (*affordanssit*, ks. van Lier 2004), mutta toisaalta erilaiset historiallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti määräytyvät reunaehdot ja rajoitukset.

Kielellisiä resursseja voi tarkastella myös ääni-käsitteen kautta. Puhujan **ääni** paljastaa valitut resurssit, jotka vaikuttavat **identiteettiin** määrittämällä puhujan **toimijuutta** eri konteksteissa. Bahtinilainen *äänen* käsite kuvastaa Holquistin ja Emersonin (1981: 434) mukaan kieltä käyttävän henkilön ”persoonallisuutta ja hänen tajuntaansa”. Voisi myös sanoa, että äänessä kuuluu tietty katantokanta, joka on juuri tämän henkilön oma tietty perspektiivi, jonka hän on valinnut. Dialoginen ajattelu siis näkee äänen osittain yksilöllisenä, ainutlaatuisena. Tämä uniikkisuus, jonka katsotaan luonnehtivan itse kunkin kielenkäyttäjän ääntä, ei kuitenkaan kiellä sosiaalisuuden ja vuorovaikutuksen merkitystä – päinvastoin. Ääni on omaksuttu eli sitä muovaamassa ovat olleet Toisten äänet ja Toisten sanat (Bahtin 1986: 138; Aro 2009). Edelleen: bahtinilaisittain *sanat* ovat ideologioiden merkitsemiä (Bahtin 1981: 293; Vološinov 1990). Kun ihminen valitsee kielelliset resurssit, joita käyttää, hän tekee myös ideologisia valintoja ja asemoi itsensä tietyllä tapaa.

Puhuimme yllä resurssien **valinnasta**. Kyse ei siis kuitenkaan ole ainoastaan puhujan henkilökohtaisista valinnoista, vaan kussakin tilanteessa ja vuorovaikutuksessa mahdollistuvista resursseista ja kielenkäyttäjän omasta repertoaarista. Keiden kanssa kommunikoidaan? Miten osanottajat ymmärtävät ja/tai arvottavat toistensa resursseja? Millaisia voimasuhteita osanottajien välille muotoutuu? Miten vuorovaikutus etenee? Monikieliset kohtaamiset ovat erilaisia.

3 Monikielisen perheen kielelliset resurssit tutkimuskohteena

Näistä lähtökohdista tarkastelemme yhden kieliyhteisön, perheen, ja sen jäsenten kielirepertoareja. Kielellisten repertoarien kartoittamisen lisäksi halusimme selvittää, mitä funktioita eri kielillä on monikielisessä perheessä ja miten kielenkäyttäjät itse näkevät eri kielten ja kontekstien väliset suhteet. Pohdimme myös, miten perheen tekemät valinnat tai ympäristön vaatimukset tuntuvat vaikuttavan yksilön kielelliseen repertoaariin.

Päädyimme lähestymään tutkimushenkilöitämme keräämällä multimodaalista aineistoa, sillä katsomme eri modaliteettien mahdollistavan erilaisia tapoja kertoa kielistä, niihin liittyvistä toiminnoista, tehtävistä ja arvoista (ks. myös Pietikäinen ym. 2008; Kalaja, Alanen & Dufva 2008; Dufva & Pietikäinen 2009). Aineistossamme on mukana ensinnäkin haastattelu, jossa perhe yhdessä kertoi kielikäytänteistään, kokemuksistaan ja arjestaan. Ennen haastattelua kerättiin perheen taustatiedot lomakkeella, ja haastattelujen kimmokkeena toimi kunkin perheenjäsenen tekemä niin sanottu kellotaulutehtävä (ks. myös Satchwell 2005; Mäntylä, Pietikäinen & Dufva 2009). Perheenjäsenen tuli merkitä antamaamme kellotaulukuvaan (ks. kuva 1) vuorokauden aikana käyttämänsä kielet ja niihin liittyvät toiminnot. Kielikäytänteiden ja -kokemusten visualisointi toimii monikielisyyden tutkimuksessa paitsi haastattelujen ja kertomusten lähtökohtana, myös keinona kertoa ja kuvata kieliin liittyviä arvo- ja funktiojärjestelmiä (ks. Busch 2006; Dufva, Alanen, Kalaja & Surakka 2007; Kalaja ym. 2008; Nikula & Pitkänen-Huhta 2008; Dufva & Pietikäinen 2009; Pietikäinen & Mäntynen 2009; Pietikäinen 2010a).

Tutkimamme perhe asui aineiston keruun aikaan Keski-Suomessa. Aiemmin useammassa maassa asunut perhe oli muuttanut Suomeen noin viisi vuotta ennen haastattelua. Aineiston keräämiseen osallistui kaksi tutkijaa. Toisen äidinkieli oli englanti ja toisen suomi; molemmat osasivat kumpaakin kieltä. Näin pyrittiin takaamaan perheenjäsenille mahdollisuus käyttää haluamaansa kieltä haastattelussa. Tutkijat tapasivat perheen muutama viikko ennen haastattelua ja selittivät samalla kellotaulutehtävän periaatteet. Ennen haastattelua jokainen perheenjäsen täytti taustatietolomakkeen ja teki kielellisiä resursseja kartoittavan kellotehtävän. Perheenjäsenet tekivät tämän tehtävän itsenäisesti, joskin vanhemmat tai sisarukset auttoivat pienempiä lapsia kirjoittamisessa. Haastattelu lähti liikkeelle keskustelulla kellotehtävistä; tällä pyrittiin saamaan jokaisen perheenjäsenen ääni kuuluviin perheen yhteisen kokemuksen lisäksi. Haastattelut videoitiin ja litteroitiin.

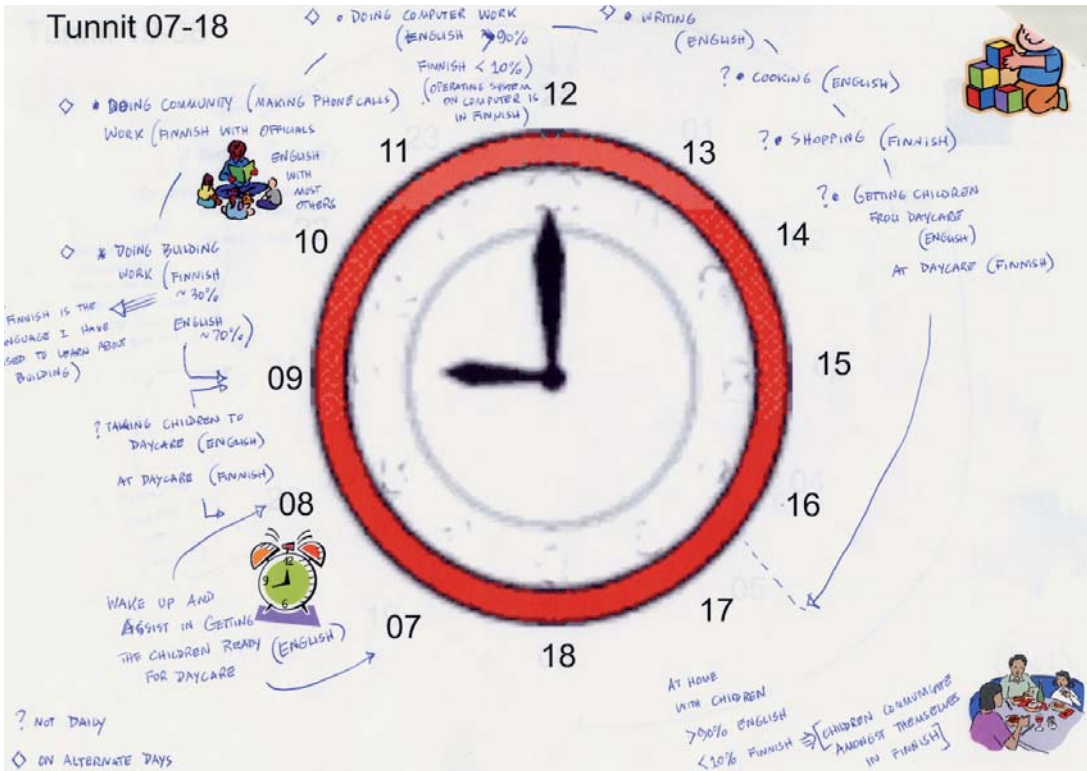
Tässä artikkelissa esiteltävässä perheessä on viisi henkeä: isä, äiti ja kolme lasta (haastatteluhetkellä 4-vuotias tyttö sekä 6- ja 10-vuotiaat pojat). Perhe asuu maaseudulla. Vanhin lapsista on koulussa, ja haastattelujen aikaan kaksi nuorinta olivat päiväkodissa. Perheen äiti työskentelee kodin ulkopuolella, isä tekee työtään pääasiassa kotoa käsin.

4 Perheen kielelliset resurssit ja kielenkäyttöympäristöt

Perheen yhteiseen kielirepertoariin kuuluivat suomi, englanti ja eräs länsiafrikkalainen, maassaan ei-virallinen, kieli. Tässä perheessä suomea ja englantia käyttävät kaikki perheen jäsenet, mutta eri tavoin ja eri tilanteissa. Länsiafrikkalainen kieli sen sijaan kuuluu vain perheen isän repertoariin – kuitenkin sen läsnäolo on eräänä osoituksena kielten liikkuvuudesta nykyhetken globaalistuvassa maailmassa.

Kuva 1 kertoo, millainen on perheen isän arkipäivä kielten kannalta. Päivän tapahtumien lisäksi isä on merkinnyt kuvaan, miten usein kyseinen tapahtuma toistuu, ja monikielisissä tilanteissa hän on selventänyt kielten roolia arvioimalla niiden prosenttiosuudet.

Tehtävä tekee näkyväksi sen, miten monikielisen perheen arjessa kielitilanteet vaihtelevat ja miten käytettävän kielen valintaan vaikuttavat useat seikat. Äiti ja lapset puhuvat keskenään äidin äidinkieltä, suomea. Isä puolestaan puhuu lasten kanssa englantia. Perheen yhteisenä kielenä on useimmiten englanti, joskin myös isä osaa ja käyttää suomea. Haastattelussa tuli esiin, että pienin lapsista kieltäytyi tutkimuksen aikaan tuottamasta englantia, mutta ymmärsi sitä kuitenkin hyvin.

KUVA 1. Perheen isän päivä kielten näkökulmasta.

Perheen keskinäisten suhteiden lisäksi asuinympäristö ja sen kielelliset tarjoumat määrittävät kieliresurssien toimivuutta ja käyttöä. Tämän perheen lapset puhuvat koulussa ja päiväkodissa pääosin suomea, koska heidän ystävänsä eivät kerrotoman mukaan – muutamaa vanhimman lapsen koulukaveria lukuun ottamatta – osanneet englantia. Haastattelussa kävi myös ilmi, että perhe oli tietoisesti pohtinut, miten tietyn kielen käyttö voi joko kutsua toiset mukaan vuorovaikutukseen tai sulkea heidät pois. Tämän vuoksi perhe olikin laatinut itselleen säännön, jonka mukaan he puhuvat keskenään suomea vain silloin, jos tilanteessa on mukana englantia taitamattomia, esimerkiksi lasten kavereita. Tätä kuvastaa perheen isän puheenvuoro esimerkissä 1:

- (1) we have a rule (.) which is the other way, I normally speak only English with them [children] but when they have guests I speak in Finnish (.) so that the guest is not excluded

Perheen äiti käyttää perheen ulkopuolella enimmäkseen suomea. Myös isä käyttää useimmiten suomea asioidessaan kotiseutunsa viranomaisten tai muiden tahojen kanssa. Sen sijaan omassa työssään tietokonealalla hän käyttää usein englantia. Työn lisäksi päivät täyttyvät perheen kodin remontoinnista, joka tarjoaa uusien taitojen lisäksi isälle tärkeän informaalin kielenoppimisympäristön. Tämän alan sanaston isä onkin oppinut suomeksi:

- (2) actually most of my days (.) (I use?) English apart from (.) when I go to day care to drop the children (.) I speak Finnish then (.) and then (.) I notice though that (.) there are lots of times when erm (.) if I'm doing a building work (.) and I spend a day in the week (.) doing (.) renovation (.) and when I do that I think in Finnish

Esimerkissä 2 isä kertoo, ettei hallitse rakentamiseen liittyvää kieltä englanniksi ja jopa ajattelee remonttiasioita suomeksi. Tämä lyhyt esimerkki kertoo pari tärkeää seikkaa. Ensiksikin kielen oppiminen on paljolti juuri sosiaalistumista tietyn (toiminta)yhteisön puhetapoihin. Työskentelemällä yhdessä toisten kanssa rakennetaan paitsi taloa tai savupiippua, myös kielellistä repertoaaria. Kielen osaaminen muovautuu tilanteisesti sosiaalisen toiminnan ohella, ja tällöin oikeastaan opitaankin puhumaan tietystä asiasta; on tavallaan sivuseikka, puhutaanko siitä suomeksi vai englanniksi. Samalla esimerkki kuvastaa sitä, että kielitaito ei voi olla monoliittinen, vaan tarpeiden ja tilanteisten resurssien mukaan muovautunut profiili, jossa eri osa-alueet korostuvat yksilöllisesti.

Toinen tärkeä informaali kielen oppimisen alue, joka haastatteluissa nousi esiin, on monikielinen media. Media vaikutti kaikkien perheenjäsenten kielten käyttöön. Television, tietokoneiden ja elokuvien tarjonta luo usein myös tilaisuuksia toimia monen kielen avulla yhtä aikaa ja samalla mahdollisuuksia kielellisiin oivalluksiin. Tätä kuvastaa esimerkki 3.

- (3) Äiti : how about when you're watching movies, like the other, other night we watched the (.) Around the world in eighty days (.) did you read the subtitles?
 Lapsi 10: sometimes yes (.) like normally (.) in movies I like fifty fifty or forty (.) sixty
 Haastattelija : mhm (4.70) do you know why you switch or is it just?
 Lapsi 10 : normally if there comes some (.) word that I don't know then I read
 Haastattelija : yeah (.) hmm (.) so the reading goes easier?
 Lapsi 10 : yeah, or sometimes I read and ca- ce-, it gets complicated when mm (.) you, they are nor, they are not like putting the subtitles well

Kuten esimerkki 3 kertoo, elokuvia katsellessaan lapset kiinnostavat huomiota myös kieleen. Kuunnellessaan alkuperäistä englantia ja katsellessaan suomenkielistä tekstitystä he voivat turvautua jompaankumpaan tai molempiin. Samalla he saattavat tehdä arvioita käännöksen oikeellisuudesta tai – jos yhden kielen taito ei riitä – käyttää toista kieltä ymmärtämisen vararesurssina. Huomiot lasten notkeasta resurssien käytöstä tukevat käsitystä, jonka mukaan kaksi- ja monikielisyys on paitsi sosiaalinen ehkä myös kognitiivinen voimavara (ks. esim. Bialystok 2001).

Eri kielten roolit eivät kuitenkaan ole aina mutkattomia. Aineistossamme yhdeksi esimerkiksi eri kielten problematisoinnista nousi äidinkielen käsite. Perheen isä nimeää englannin äidinkielekseen, mutta käytti monikielisessä länsiafrikkalaisessa kotimaassaan myös kieltä, jota edelleen käyttää, joskin ainoastaan oman äitinsä kanssa. Esimerkki 4 kuvastaa, kuinka ihmisten mukana liikkuvat myös kielet ja kuinka perheen isän muuttaminen Suomeen ja hänen äitinsä jääminen Afrikkaan on muuttanut heidän yhteisen kielensä funktiot keskenään hyvinkin erilaisiksi:

- (4) ‘cause erm my first language is English (.) and (name of the language), I (start-ed?) speaking when I was seven (.) so (.) but my mom always (.) makes the (.) erm makes it a duty to speak to me (.) (name of the language), so yes, when I speak with my mom (.) she only speaks it and I try to use English but she still holds on and says no, you’ve got to respond (.) (name of the language) in (name of the language)

Haastatteluesimerkin 4 mukaan isänäidin mielestä hänen poikansa tulisi käyttää hänen kanssaan heidän yhteistä kieltään, mutta poika ei puolestaan – ainaakaan tutkimusaineistossamme – tuo esiin tavoitetta siirtää kieli edelleen omille lapsilleen. Aineistomme välittää myös kuvan, että lapset eivät itse osaa eivätkä käytä tätä kieltä. Vaikka emme suppeahkon aineistomme perusteella pystykään päättämään, millaisia identiteettejä ja valintoja tämän mainitun kielen käyttöön liittyy, esimerkki 4 tuo omalta osaltaan esiin ne haasteet, joita nykypäivän monikieliset perheet kohtaavat, ja kertoo samalla arvoista, joita eri kielille annetaan. Mitkä ovat perusteet, joiden mukaan perheen yhteinen kieli (tai yhteiset kielet) valitaan (esim. asuinpaikka, vanhempien kielellinen ja kulttuurinen perintö, globalisaation vaatimukset), ja mitkä kielet – ja millaisista syistä – jäävät pois käytöstä (vrt. myös maahanmuuttajaperheiden kielivalinnat, Lomaa & Suni, 2010).

5 Kielten paikat ja tehtävät

Perheen kielellisiä resursseja voi tarkastella myös niiden toimintaympäristön ja toiminnallisuuden kautta: mitä kullakin resurssilla tässä perheessä tehdään. Perheen ja vanhempien yhteisenä kielenä on pääasiallisesti englanti, mutta suomeakin käytetään. Esimerkiksi mediamaailma on perheen kertomana pitkälti englannin läpäisemää: useimmat perheen seuraamat televisio-ohjelmat ovat englanninkielisiä samoin kuin suosittu tietokonepelit, kuten *Runescape*. Vanhemmilla lapsilla on muutama englantia taitava kaveri, joiden kanssa pojat saattavat käyttää myös englantia, vaikka he yleensä puhuvatkin keskenään suomea. Suomella on perheen arkipäivässä varsin suuri rooli: koulussa ja päiväkodissa puhutaan suomea, ja suomea käyttää myös isä viedessään ja hakiessaan lapsia. Lapset kertoivat, että suomi on heille myös pääasiallinen ajatusten ja kokemusten kieli, jolla he muun muassa kokivat ajattelevansa tai näkevänsä unia. Toisaalta kielten väliset rajat tuntuvat sittenkin veteen piirretyiltä: muun muassa yksi lapsista mainitsi näkevänsä unta englanniksi, jos isä oli laittanut nukkumaan ja lukenut iltasadun englanniksi. Juuri käytössä ollut kieli voi myös ”jäädä päälle” – ehkäpä juuri yllä kuvatun kaltaisissa tilanteissa (monikielisyydestä ajattelun tasolla, ks. Dufva & Pääkkönen 1998).

Koko perhe, isä mukaan lukien, käytti suomea asioidessaan kodin ulkopuolella. Isä kertoi käyttävänsä suomea paljon: joko siksi, että se oli välttämättömyyksiä, tai siksi, että se oli hänestä kohteliasta. Esimerkiksi asiointi viranomaisien tai lääkärin kanssa ei välttämättä aina ollut onnistunut englanniksi, mutta isä mainitsi myös pitävänsä kunnia-asianaan puhua suomea suomalaisten kanssa. Hän mainitsi myös oppivansa näin lisää kieltä. Oppimista tosin isän mukaan vaikeuttaa se, että suomalaiset hanakasti vastaavat englanniksi, kun huomaavat, ettei keskustelukumppanin äidinkieli ole suomi.

Haastattelemamme perhe oli jo ennen tutkimustakin pohtinut melko runsaasti eri kieliään sekä niiden asemaa ja arvostusta. Tämä heijastuu muun muassa siinä, että kielen käytölle oli perheessä haettu yhteisiä sääntöjä: vanhemmat pitivät tärkeänä, että kaikkia kohdellaan tasaveroisesti kielestä riippumatta ja huolehditaan siitä, ettei kielivalinnoilla suljeta ketään vuorovaikutuksen ulkopuolelle. Toisaalta perhe näki monikielisyyden varauksetta rikkautena, joka avartaa puhujan maailmankuvaa ja auttaa ehkä ymmärtämään paremmin toisia ihmisiä ja kulttuureja. Perheen isä kuvaa ajatuksiaan esimerkissä 5.

- (5) yes, so, I mean the way people see the world I think is, is pretty um it's (.) it's enriching to be able to see the world in, in a number of different ways (.) and so (.) um (.) the fact that (.) for me, that we're multilingual, basically for the

children, I think it gives them an opportunity to view the world in different ways (.) which I think, and which is their lives because (.) after all we don't live by ourselves, we live with other people (.) and (.) if you are to be compassionate, you are to be understanding of other people's experiences, it's always great to put yourself in their shoes and (.) if you can already do this in language (.) I think it's normally easier (.) for you to be able to see that, okay (.) how does this person see the world so (.) and then (.) (you?) like (.) assist them in being able to (live?) so (.) from my point it's not something I really would say I put on the forefront and say, okay this is it, no, because (.) what does it matter if you only speak English or if you only speak Finnish - language, it doesn't really matter, they're just people (.) so

Esimerkissä 5 isä kertoo, että hän uskoo monikielisyyden olevan avartavaa: useiden kielten osaaminen auttaa hänen mielestään ymmärtämään erilaisia näkökulmia ja siten myös muita ihmisiä ja heidän kokemuksiaan. Monikielisyys koettiin tässä perheessä voittopuolisesti rikkautena ja positiivisena ilmiönä – negatiivisia seikkoja ei juuri tuotu esiin.

6 Loppupäätelmiä

Tässä artikkelissa tarkastelimme kielenkäyttöä ja kieliin liittyviä arvoja ja arvostuksia yhdessä monikielisessä perheessä. Perhe on mielestämme kiintoisa tarkastelukohde. Yhtäältä sitä on pidetty yhtenä sosiaalisen elämän perusyksikkönä, joka tarjoaa lapsille usein heidän ensimmäisen ja tärkeän kielellisen oppimisympäristönsä – tässä tapauksessamme monikielisen. Toisaalta perhe on myös tarkkailupiste, jossa erilaiset kielten käyttöön vaikuttavat ja niitä säätelevät yksilölliset ja yhteisölliset prosessit kohtaavat. Monikielisessä perheessä kullakin jäsenellä on omat kielelliset repertoaarinsa, jotka ovat syntyneet erilaisten resurssien ja tarjoumien avulla. Perheenjäsenet ovat suhteessa toisiinsa, mutta kukin perheenjäsen luo lisäksi omat vuorovaikutussuhteensa perheen ulkopuolelle päiväkodin, koulun, median ja työelämän käytänteissä.

Tuloksemme tuntuvat korostavan vaihtelua erilaisten kielellisten resurssien käytössä: eri kielet ja puhutavat valikoituvat tilanteisesti esimerkiksi sen mukaan kenelle puhutaan, mistä puhutaan, millaiset ovat odotukset kanssakeskustelijoiden kielitaidosta ja niin edelleen. Samalla näyttää siltä, että kielenkäyttäjät antavat kielille erilaisia merkityksiä, jotka nekin vaihtelevat tilanteisesti. Esimerkkinä voivat olla isän länsiafrikkalaisen kielen erilaiset arvot: oman henkilöhistorian kannalta tärkeä kieli rajoittuu nykyisellään yhteydenpitoon äidin kanssa, mutta ei melko luonnollisestikaan näyttäytyä Suomessa kovin tarpeellisena eikä myös-

kään kielenä, joka koetaan tärkeäksi siirtää perheen lapsille. Kieliksi ovat ainakin tällä haavaa valikoituneet globaali englanti ja nykyisen asuinpaikan kannalta hyödyllinen suomi.

Multimodaalinen tutkimusaineisto – eli kuvatehtävän käyttö suullisten haastattelujen lisäksi – toi analyysiin lisää monipuolisuutta. Kuten esimerkiksi sosiokulttuurisessa ajattelussa ja nykyisessä diskurssintutkimuksessa korostetaan, materiaaliset olosuhteet muovaavat sitä, mitä ja miten ilmaistaan. Yksinkertaistaen sanottuna visuaalinen tehtävä (esimerkiksi kuvaaminen piirroksen tai valokuvan avulla) nostaa esiin näkökulmia, jotka eivät välttämättä tule esiin verbaalisesti artikuloidussa aineistossa (ks. esim. Kalaja ym. 2008; Pietikäinen & Mäntynen 2009; Pietikäinen 2010a).

Kellotehtävä haastattelun pohjana näytti soveltuvan varsin hyvin arjen kielimaiseman kuvaamiseen. Kellotaulun täyttäminen vaikuttaisi toimivan eräänlaisena muistin tukena: työskentely omassa rauhassa saattaa auttaa tutkittavia muistelemaan kielenkäyttöään vapaamuotoisemmin kuin ehkä tilanteessa, jossa he vastaisivat strukturoituun kyselyyn tai haastattelijan esittämiin kysymyksiin. Kokemuksemme mukaan kellotaulutehtävä saattaakin antaa paremmat mahdollisuudet kartoittaa kunkin tutkittavan omaa ääntä (ks. myös Roebuck 2000) mahdollisen haastattelijajohtoisuuden sijasta. Mahdollisena tehtävän rajoitteena voinee pitää sitä, että päivät ovat harvoin toistensa kaltaisia ja tutkittavien voi olla hankalaa hahmottaa ”normaalia päivää”. On kuitenkin selvää, että tehtävää voi tarkentaa ja varioida hyvinkin monella eri tapaa.

Yllä esittelemämme huomiot ovat alustavia havaintojamme erään perheen monikielisydestä ja sen toteutumiseen vaikuttavista tekijöistä. Tapaustutkimuksen kautta pyrimme tuomaan esiin uutta teoreettista näkökulmaa monikielisyyteen ja esittelemään mahdollisuuksia monipuolistaa kielentutkimuksen menetelmiä muun muassa visuaalisten työtapojen avulla. Samalla pyrkimyksenämme oli omalta osaltamme valaista sitä liikettä ja muutosta, jossa kieli ja kielet elävät, ja niitä monitasoisia ja monimuotoisia prosesseja, joissa monikielisyys nyky maailmassa toteutuu.

Kirjallisuus

- Aro, M. 2009. *Speakers and doers. Polyphony and agency in children's beliefs about language learning*. Jyväskylä Studies in Humanities 116. Jyväskylä: University of Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-95139-3532-0>
- Bahtin, M. M. 1981. *The dialogic imagination* (käänt. C. Emerson & M. Holquist). Austin: University of Texas Press.

- Bahtin, M. M. 1986. *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bialystok, E. 2001. *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. New York: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. 2005. *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. 2007. Sociolinguistics scales. *Intercultural Pragmatics*, 4 (1), 1–19.
- Busch, B. 2006. Language biographies – approaches to multilingualism in education and linguistic research. Teoksessa B. Busch, A. Jardine, & A. Tjoutuku (toim.) *Language biographies for multilingual learning*. Cape Town: PRAESA, 5–17.
- Dufva, H. 2002. Dialogia suomalaisuudesta. Teoksessa S. Laihiala-Kankainen, S. Pietikäinen & H. Dufva (toim.) *Moniääninen Suomi. Kieli, kulttuuri ja identiteetti*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, 21–38.
- Dufva, H. 2004. The contribution of the Bakhtin Circle to the psychology of language. Teoksessa M. Nenonen (toim.) *Papers from the 30th Finnish conference of linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*. Joensuu: University of Joensuu, 21–26.
- Dufva, H. 2010. Oppimisen dialogit – osaamisen asteet: Näkökulmia monen kielen oppimiseen ja käyttöön. Teoksessa S. Stolt, M. Lehtihalmes, S. Tarvainen & K. Launonen. *Suomalainen monikielisyys ja sen haasteet*. Puheen ja kielen tutkimuksen yhdistys ry:n julkaisuja 42, 8–20.
- Dufva, H., Alanen, R., Kalaja, P. & K. Surakka 2007. 'Englannin kieli on jees!': Englannin kielen opiskelijat muutokuvassa. Teoksessa O.-P. Salo, T. Nikula & P. Kalaja (toim.) *Kieli oppimisessa – Language in learning*. AFinLA Yearbook 2007. Jyväskylä: AFinLA, 311–329.
- Dufva, H. & S. Pietikäinen 2009. Moni-ilmeinen monikielisyys. *Puhe ja kieli*, 29 (1), 1–14.
- Dufva, H. & M. Pääkkönen 1998. "Think positively, in English and colorfully": Vieraalla kielellä ajattelusta. Teoksessa M.-R. Luukka, S. Salla & H. Dufva (toim.) *Puolin ja toisin. Suomalais-virolaista kielentutkimusta*. AFinLA Yearbook 1998. Jyväskylä: AFinLA, 23–38.
- Dufva, H., Suni, M., Aro, M. & O.-P. Salo tulossa. Languages as objects of learning: language learning as a case of multilingualism. *Apples: Journal of Applied Language Studies*.
- Heller, M. (toim.) 2006. *Bilingualism: a social approach*. Basingstoke: Palgrave.
- Holquist, M. & C. Emerson 1981. Glossary. Teoksessa M. Holquist (toim.) *The dialogic imagination. Four essays by M.M. Bakhtin*. Austin: University of Texas Press.
- Kalaja, P., Alanen, R., & H. Dufva 2008. Self-portraits of learners of EFL: Finnish students draw and tell. Teoksessa P. Kalaja, V. Menezes & A. M. F. Barcelos (toim.) *Narratives of learning and teaching EFL*. Palgrave Macmillan, 186–198.
- Latomaa, S. & M. Suni 2010. Toisen sukupolven kielelliset valinnat. Teoksessa T. Martikainen & L. Haikkola (toim.) *Maahanmuutto ja sukupolvet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Nuorisotutkimusverkosto, 151–174.
- Lähtenmäki, M. 2009. Dialogisuuden lähteillä: oppihistoriallinen näkökulma Bahtinin dialogiseen kielikäsitteeseen. *Puhe ja kieli*, 29 (2), 63–74.

- Morris, D. & K. Jones 2008. Language socialization in the home and minority language revitalization in Europe. Teoksessa P. A. Duff & N. H. Hornberger (toim.) *Encyclopedia of Language and Education. 2nd Edition, Volume 8: Language Socialization*. Springer Science+Business Media LLC, 127–143.
- Mäntylä, K., Pietikäinen, S. & H. Dufva 2009. Kieliä kellon ympäri: perhe monikielisyden tutkimuksen kohteena. *Puhe ja kieli*, 29 (1), 27–37.
- Nikula, T. & A. Pitkänen-Huhta 2008. Using photographs to access stories of learning English. Teoksessa P. Kalaja, V. Menezes & A.M.F. Barcelos (toim.) *Narratives of learning and teaching EFL*. Palgrave Macmillan.
- Pahl, K. 2008. Language socialization and multimodality in multilingual urban homes. Teoksessa P. A. Duff & N. H. Hornberger (toim.) *Encyclopedia of Language and Education. 2nd Edition, Volume 8: Language Socialization*. Springer Science+Business Media LLC, 115–126.
- Pietikäinen, S. 2010a. Mitä kaikkea monikielisyys tarkoittaa. Teoksessa S. Stolt, M. Lehtihalmes, S. Tarvainen & K. Launonen (toim.) *Suomalainen monikielisyys ja sen haasteet*. Puheen ja kielen tutkimuksen yhdistys ry:n julkaisuja 42, 8–20.
- Pietikäinen, S. 2010b. Sámi language mobility: Scales and discourses of multilingualism in polycentric environment. *International Journal of Sociology of Language*, 202, 79–101.
- Pietikäinen, S., Alanen, R., Dufva, H., Kalaja, P., Leppänen, S. & A. Pitkänen-Huhta 2008. Languaging in Ultima Thule: Multilingualism in the life of a Sami boy. *International Journal of Multilingualism*, 5(2), 79–99.
- Pietikäinen, S. & A. Mäntynen 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Roebuck, R. 2000. Subjects speak out: how learners position themselves in a psycholinguistic task. Teoksessa J. Lantolf (toim.) *Sociocultural theory and second language learning*. Oxford: Oxford University Press, 79–95.
- Sandel, T. L., Chao, W.-Y. & C.-H. Liang 2006. Language Shift and Language Accommodation across Family Generations in Taiwan. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 27 (2), 126–147.
- Satchwell, C. 2005. Literacy around the clock: an examination of the clock activity. *Proceedings of 3rd International Conference – What a difference a pedagogy makes: Researching lifelong learning & teaching conference*. Centre for Research in Lifelong Learning.
- Sirkeinen, E. 2008. *Monikielisen perheen monikielisyysdiskurssit identiteetin rakentajina*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Kielten laitos.
- van Lier, L. 2004. *The ecology and semiotics of language learning. A sociocultural perspective*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Vološinov, V. N. 1990. *Kielen dialogisuus*. Tampere: Vastapaino.

1 Tämä artikkeli liittyy tutkimushankkeisiin *Pohjoinen monikielisyys: kielellisen monimuotoisuuden diskurssit, käytänteet ja kokemukset pohjoiskalatilla* (johtaja Sari Pietikäinen) ja *Haltuunoton dialogit: Dialogisia näkökulmia kielen oppimisen ja opettamisen tutkimukseen* (johtaja Hannele Dufva). Molempia rahoittaa Suomen Akatemia.